

Bu çalışma, 5–9 Eylül 2012 tarihleri arasında İzmir Karaburun’da düzenlenen

“**kapitalizmin kısılcacında doğa – toplum – teknoloji**” temalı

7. Karaburun Bilim Kongresi’nde sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Kongre sırasında bildiriye dinleyenlerin önceden okumuş olarak tartışmalara katılabilmesi için bu formatta web sitemizde yayımlanmıştır.

Atıfta bulunabilmek için yazar(lar)ın iznine başvurmanızı rica ederiz.

Karaburun Bilim Kongresi Düzenleme Kurulu

26.08.2012

ÜRETİMİN ÖRGÜTLENMESİNDE PSİKOLOJİ DİSİPLİNİNİN ROLÜ:

ENDÜSTRİ ve ÖRGÜT PSİKOLOJİSİ

Cemre Can Aşlamacı

Bugün bilimi, teknolojiyi ve felsefeyi alabildiğine geniş biçimde ele almak niyetinde değilim. Zaten konuya dair literatür oldukça geniş. Ama Emek ve Erhan'ın da belirttikleri üzerinde tekrara düşmemeye çalışarak öncelikle gelişen bilim ve teknolojinin sınıfsal olduğunu, felsefeyi de hakikati bulmaya çalışmanın bir yolu değil, sınıf savaşımının teorik araçlarından biri olarak ele aldığımızı ortaya koyarak başlamak istiyorum. Çünkü bilim ve teknolojiyi görünürde sınıfsal olarak ele alan bazı kaynaklarda bile hala zamanın ruhunun tesadüfler sonucu belirlendiği izlenimine kapılmamızı sağlayacak ifadelerle karşılaşabiliyoruz. Buradan hareketle bilimlerin gelişimi, hatta yaratılması sürecinde bilimi teorik açıdan destekleyen felsefede de ideolojik yaklaşımların bilimin gelişimi üzerinde hakimiyet kurduğunu görebiliyoruz. Bunu sağlamanın bir yolu da tüm bilim alanlarını birbirinden, en temelde de tarih biliminden ayırmak... Ekonomik, politik ve tarihsel koşullar doğrultusunda doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin ayrıştırılmaya başlanmasından bu yana, bilim alanlarında insan “uzmanlaşma” adı altında, diğer disiplinlerden kopuk bir biçimde, kapitalist üretim biçimini devam ettiren mekanizmanın bir parçası halinde var oluyor.

Özellikle doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında olan; fakat bizzat her disiplinin diğer disiplinlerden yalıtılmış bir biçimde “uzmanlaşma” yoluna gittiği bu bilim anlayışı, gerçekleştirdiği bilimsel üretimi kapitalist üretimin artı değerini oluşturmaya, bunun pazarını yaratmaya ve bu alanları sayısız koldan destekleyecek başka alanları oluşturmaya yöneltiyor. Bu yalnızca bilim anlayışının değişmesi veya bilimin kapitalist üretime yöneltilmesi demek değil; bu, yığınların bu alanlara kaydırılması ve bütün bir toplumsal yaşamın kapitalist örgütlenmesi demek. İnsanı kendi emeğine yabancılaştıran bu sistemin, doğa biliminin de, teknolojinin de, sosyal bilimin de içinde yeniden üretilmesi demek.

Bu noktada, sosyal bilimlerin üzerinde özellikle durmak önemli, çünkü sosyal bilimlerde yaygın ya da ana akım yaklaşımlar, modern tüketici toplumunu yaratma sürecinde, toplumsal bir varlık olan insanın kendisine ve tüm insanlığa bakışını yeniden inşa ediyor. Burada şunu belirtmek oldukça önemli duruyor: insanlar, özellikle uygulamalı bilimlerin işaret ettiği yaklaşımlara ve davranışlara koşullanmanın yanı sıra; bugün kendi araç – amaç zihniyetlerini kuramların kendisinden öğrenebiliyorlar.

İşte bu yüzden psikoloji biliminin bu yeni ve “faydalı” insanı yaratmadaki payı yadsınamaz. Psikoloji biliminin kendisi zaten ortaya çıkışıyla insana dair bir ayrımı ortaya koymuştur, insanın toplumsallığından ayrımını... Böylece her yeni dönemin ve hakim ideolojinin insan tasavvurunda psikoloji egemen sınıfın ihtiyaçlarına uygun olarak yeni yeni bilim alanları meydana çıkarıyor. Benim

biraz daha üzerinde durmak istediğim, bir uygulamalı psikoloji dalı olarak Endüstri ve Örgüt Psikolojisi...

Öncelikle, dünyada yeni olmamakla beraber, Türkiye’de oldukça yeni bir uygulamalı bilim dalı olan “Endüstri/Örgüt Psikolojisi” alanında literatürün henüz çok dar olduğunu belirtmek gerekir. Bu yüzden bu alanın eleştirisini yaparken daha çok EÖ Psikolojisi’nin bir disiplin olarak ortaya çıkışı, iş tanımı ve inşa ettiği çalışan profili üzerinden hareket ederken, daha çok psikolojinin tarihsel süreçte bir bilim olma çabası ve değişen üretim biçimlerine göre üretimin örgütlenmesini ve dolayısıyla insanı yeniden inşası üzerinde durmak istiyorum. Bundan hemen önce, uygulamalı psikolojinin ortaya çıkışına biraz bakmakta fayda var: Uygulamalı psikolojiye yönelik hareketin ortaya çıkışı, işlevselciliğin ayrı bir düşünce ekolu olarak kurulmaya başlamasıyla aynı döneme denk düşüyor. Bu anlamda ana akım psikoloji tarafından “işlevselciliğin mirası” olarak tanımlansa da felsefeden doğru bir bilim ortaya çıkması düşüncesini çok doğru bulmuyorum, bunların bugün için egemen olan sınıfın ihtiyaçlarıyla paralel olarak tartışılıyor olduğunu söylemek daha doğru olur bence. Ama uygulamalı psikolojinin ortaya çıkış amacını en net biçimde ifade eden kişinin, alanın öncüsü olan Stanley Hall olduğunu düşünüyorum, o da şöyle diyor: “Biz, kullanılabilir bir psikolojiye ihtiyaç duyuyoruz”. Bu ifade aynı zamanda bilimin sınıfsal karakterini de net bir şekilde ortaya koyuyor, bunu sırf “biz” sözcüğünün kullanımında görebiliriz.

Uygulamalı psikolojinin örgütsel anlamda ilk nüveleri diyebileceğimiz grup testlerinin kullanılması tartışmaları, ilk olarak ABD’nin I. Emperyalist Paylaşım Savaşı’na girdiği 1917 yılında Amerikan Psikoloji Derneği (APA)’nın orduya alınan erleri zeka durumlarına göre orduda konumlandırma fikri ile gündeme geliyor. Bu amaçla geliştirilen Ordu Alfa ve Ordu Beta testleri ve Kişisel Veri Tabakası’nın ardından grup testleri yaygınlaşıyor. Aslında grup testlerinin bu kadar yaygınlaşmış olması da, uygulamalı psikolojinin geliştiği tarihsel süreci yorumlamada kolaylaştırıcı; çünkü burada iş dünyası ve ordu çok sayıda adayın hızlı bir şekilde değerlendirilmesini talep ediyor.

Bu şekilde psikolojinin reklamcılığa, personel seçimine ve yönetimine uygulanmasıyla başlayan EÖ Psikolojisi macerası da, başladığı dönemde her ne kadar akademik psikoloji camiası tarafından küçümsenmiş olsa da, bugün en fazla yatırım yapılan, araştırmaların en fazla yoğunlaştığı alanlardan birisi. EÖ Psikolojisi’nin tanımı ana akım psikoloji tarafından şu şekilde ortaya konuyor: “Örgütlerdeki psikolojik süreçleri ve iş ilkelerini inceleyen bir bilimsel ve aynı zamanda da profesyonel uygulama alanı. Çalışma konuları da iş analizi, eleman seçimi, eğitim, motivasyon, iş doyumu ve iş stresi, iletişim ve grup süreçleri, liderlik ve güç ve insan faktörleri. EÖ psikolojisinin bu konulardaki yaklaşımlarını tek tek eleştirel bir yaklaşımla ele almak mümkün, ama bundan daha öncelikli olarak EÖ Psikolojisi diye bir alanın esas var oluş amacını sınıfsal olarak ortaya koymanın gerekli olduğunu düşünüyorum:

Endüstri ve Örgüt psikoloğunun görünürdeki temel varlık sebebi, içinde çalıştığı şirket vb. kurumların kârıdır. Evet, bunu yadsıyamayız, çünkü gelişen üretim koşullarına göre küresel alanda bir yarışın sürdüğü pazar, kapitalistlerin ayakta kalabilmesi için onları daha kısa zamanda daha çok ve daha kaliteli ürünü üretebilmenin yeni yöntemlerini araştırmaya sevk ediyor. Ama daha çok üzerinde

durmak istediğim ise, sistemin devamlılığını sağlayacak örgütsel ve sosyal mekanizmaların kurulması anlamında endüstri ve örgüt psikolojisinin görevinin ne olduğu...

Bunu iki yönlü açıklayabileceğimi düşünüyorum:

- Öncelikle, EÖ Psikoloğu, endüstri alanında ve örgütlerde işçinin yaşadığı çelişkiyi ve yabancılaşmayı görünmez kılmaya çalışır ve bu şekilde işçi sınıfının örgütlülüğüne müdahale amaçlı projeler üretir.
- İkinci olarak ise EÖ Psikoloğu, örgütlerdeki baskı aracını kurumsallaştırma, profesyonelleştirme ve bu alanda bir standart oluşturma amacıyla çalışır.

Bu açıklamaya destek olarak Townley'nin iş analizi üzerine Foucault'cu bir yorumunu önemli buluyorum; şöyle diyor: "Güç yalnızca zorlayıcı bir kuvvet değildir; aynı zamanda insanların kendi yaşamlarını kurmak için kullandıkları yorumlama biçimleri ve tanımlamaları dayatma becerisinde de kendini gösterir. Bu bakışa göre iş analizi, gücünü insanların sabahdan akşama kadar kariyerlerinin her günündeki eylemlerini önceden tanımlama kabiliyetinden alır."

Peki baskı aracını kurumsallaştırıp profesyonelleştirmek, aynı zamanda da işçinin yaşadığı çelişkiyi daha az görünür kılmak amacıyla EÖ Psikolojisi bugün nasıl projeler üretip nasıl araçlar kullanıyor? Bunu tartışmaya girişirken, buradaki çalışmaların post-Fordist üretim şekli içinde yeniden organize edildiğini belirtmekte fayda var. O yüzden Fordist üretimin ihtiyacına uygun olarak EÖ Psikolojisi'nin çalışmaları, bugün post-Fordist üretim aşamasında yapılan çalışmalarla büyük farklılıklar gösteriyor. EÖ Psikolojisinin üretimin örgütlenmesindeki yaklaşımlarının bu yeniden organizasyonuyla ortaya çıkan ve bugün çok yaygın olarak kurumlarda kullanılan Kalite Çemberleri'ni buna örnek olarak gösterebiliriz.

Hatice Ansal'ın belirttiği üzere "Yalın üretim, ana üretim biriminde ikincil tüm unsurların ana firmanın (çekirdek) dışına atılarak ürünün belirli parçalarının fabrika dışında daha küçük birimlere yaptırılmasıdır. Esnek ya da yalın üretim, temelde üretim süreci ve emekle ilgili yapısal sınırlamaları aşmak ve bu rijit yapıları esnetmekle ilgilidir. Böylelikle işletmelerin rekabete ve ayrılmış talebe büyük bir esneklikle cevap verebilme yeteneği gelişir."

Bir üretimde verim artırma yöntemi olarak, yalın üretimde işçiye sınırlı otonomi (yetki) tanıma, sorumluluk verme yolu ile işçiler kalite çemberlerine alınıyor Bu işçinin iş süreçlerine bakışını etkiler ve ona iş süreçlerinde yeni bir kimlik edindirirken, bir yandan yalın üretimde işin parçalara ve birimlere ayrılmasıyla da işçilerin örgütlülüğü kırılıyor. Bu durumu Basca ve Jessop şöyle açıklıyor: "Kalite çemberleriyle geçmişte bir üretim bandının sürekliliği içersinde birbirine bağlı bir bütün oluşturan aynı fabrikanın çeşitli bölümleri, birbiriyle rekabet halinde, birbirinin hatasını kollayan/denetleyen birimlere dönüştürülür ve böylece işgörenlerin birlik olma güdüsüne darbe indirilmiş olur" (Basca, 2004; Jessop, 1995).

Tüm bunları ortaya koyduktan sonra, EÖ Psikolojisi'nin uygulama alanına dair Türk Psikologlar Derneği'nin etik yönetmeliğinin 2.3.2. maddesinde yer alan ifadeyi de burada paylaşıp, alanda var olan çelişkinin ve sömürünün görünmez kılınması çabasının nasıl tutarsızca sürdürüldüğünü de notlar arasına eklemek istiyorum:

“Psikolog, bilgi, statü ve sahip olduğu gücü kullanarak; kendi yararları doğrultusunda, danışanların, öğrencilerin, süpervizyon verdiği kişilerin, araştırma katılımcılarının, kurumsal danışanların ve iş yeri çalışanlarının emeklerini ve finansman kaynaklarını sömürmez.”

Öyleyse, EÖ Psikologu'nun iş tanımına göre işçinin yerimliliğini artırmak gibi bir sorumluluğu olduğuna ve işçinin maaşı buna paralel olarak artmadığına göre, emek sömürüsü olmaksızın EÖ Psikolojisi'nin bir çalışma alanı olarak var olup olamayacağı tartışılması gerekir.